

Autobiografia nr 2 (13) 2019 s. 47–58
ISSN 2353-8694
DOI: 10.18276/au.2019.2.13-06

TEORIE

AGNIESZKA WIĘCKIEWICZ*
Uniwersytet Warszawski

Opis przypadku jako (auto)biografia? Wczesna psychoanaliza Sándora Ferenczego

Streszczenie

Tekst stanowi omówienie wczesnej teorii Sándora Ferenczego, bliskiego ucznia Sigmunda Freuda oraz twórcy węgierskiego ruchu psychoanalitycznego, na przykładzie jego szkicu *Homosexualitas Feminina* z 1902 roku. Autorka analizuje artykuł lekarza poświęcony przypadkowi Rósy K. (Róberta) i omawia podstawowe cechy języka analityka w okresie poprzedzającym jego współpracę z Sigmundem Freudem. W tekście podjęto również namysł nad gatunkiem opisu przypadku obserwowanym w świetle jego związków z literaturą dokumentu osobistego. W interpretacji przypadku Rósy K. autorka odchodzi od dekonstrukcyjnej hermeneutyki Michela Foucaulta na rzecz przyjęcia postawy afirmatywnej, która pozwala potraktować język psychiatrii jako przestrzeń potencjalnej widzialności pacjentów. Autorka na przykładzie tekstu Ferenczego pokazuje wpływ gatunku biografii i autobiografii na przekształcenia zaszłe w dyskursie psychiatrycznym na przełomie XIX i XX wieku.

Słowa kluczowe

psychoanaliza, opis przypadku, Sándor Ferenczi, autobiografia, patografia

W 1902 roku na łamach „Gyógyászat”, czasopisma naukowego poświęconego medycynie, Sándor Ferenczi opublikował krótki tekst zatytułowany *Homosexualitas Feminina*¹. Przyszły uczeń i współpracownik Sigmunda Freuda poświęcił go przypadkowi homoseksualnej kobiety Rósy K., znanej budapeszteńskiej policji jako „Róbert”. Ubrana w męskie stroje, Rosa była nieustannie ścigana przez funkcjonariuszy prawa, ciągnana po sądach i zamykana w zakładach dla umysłowo chorych. Chociaż artykuł węgierskiego analityka zdaje się jedynie wzmacniać uprzedzenia wobec nieheteroseksualnych kobiet, jego uważna lektura – uwzględniająca często przeoczone zjawisko wchłaniania gatunków z zakresu intymistyki przez dyskurs medyczny na przełomie XIX i XX wieku – może otworzyć tekst na nowe odczytania. Aby dyskurs psychiatryczny nie był traktowany wyłącznie jako represywna strategia narzucania podmiotom określonych tożsamości², lecz jako potencjalna przestrzeń widzialności wykluczonych, warto przyjrzeć się roli, jaką literatura dokumentu osobistego odegrała w kształtowaniu się języka nowoczesnej psychiatrii i psychologii³.

Za Philippe'em Lejeune'em za początek procesu rozszczelnienia granic hermetycznego dyskursu medycznego można uznać moment, kiedy lekarze zaczynają pracować na dokumentach osobistych, a więc na listach, dziennikach, biografiach i autobiografiach, a także – na późniejszym etapie – wprowadzają do swych rozpraw perspektywę autobiograficzną⁴. Analiza wczesnego tekstu Sándora Ferenczego pozwoli mi się przyjrzeć strategiom narracyjnym przyjmowanym przez węgierskiego lekarza w czasie poprzedzającym jego współpracę z twórcą psychoanalizy. Szczególnie istotna w tym kontekście jest skłonność węgierskiego analityka do eksperymentowania z gatunkami z zakresu intymistyki oraz z różnymi formami pisarstwa zaangażowanego – cecha symptomatyczna dla języka medycyny przełomu wieków zawieszono między opresją a emancypacją.

Tekst Ferenczego, bez wątplenia trudny dla współczesnych czytelników, w czasie jego powstawania niewiele przysłużył się psychiatrycznej instytucji, nie potwierdzał bowiem jej ówczesnych zapatrywań na związek „perwersji” seksualnej ze społeczną degeneracją⁵.

* Kontakt z autorką: agnieszka.wieckiewicz@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2119-7215.

¹ Sándor Ferenczi, „Homosexualitas Feminina”, *Gyógyászat* 11 (1902): 167–168. Przekład w niniejszym numerze.

² Michel Foucault, „Wola wiedzy”, w: tegoż, *Historia seksualności*, tłum. Tadeusz Komendant (Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2010), 13–109.

³ Philippe Lejeune, „Autobiographie et homosexualité en France au XIXe siècle”, *Romantisme* 52 (1987): 79–94.

⁴ Tamże, 89–90.

⁵ Zob. Sander L. Gilman, „Black bodies, white bodies. Toward an iconography of female sexuality in late nineteenth-century art, medicine, and literature”, *Critical Inquiry* 12 (1985), 1: 210–220.

Niemniej jednak szkic poświęcony Rósie K. jest ambiwalentny. Wynika to przede wszystkim z napięcia między represywnym dyskursem, z którego czerpie autor, a wyrażaną w artykule empatią do pacjentki. W tym świetle warto się zastanowić, czy afirmatywna lektura tekstu *Homosexualitas Feminina*, w której zrezygnowano z prostego utożsamienia języka psychiatrii z władzą i polityką wykluczenia, jest w ogóle możliwa? Tego typu strategia interpretacyjna wymaga od czytelników podejścia nie zorientowanego wyłącznie na narracyjne strategie prowadzące do uprzedmiotowienia badanej, lecz zwróconego w stronę analizy formalno-stylistycznej artykułu, która ujawnia heterogeniczność i polifoniczność samego gatunku opisu przypadku.

Praktyki psychiatrii między opresją i emancypacją

Wkrótce po ukończeniu studiów medycznych na Uniwersytecie Wiedeńskim Ferenczi związał się ze środowiskiem Miksy Schächtera, redaktora naczelnego czasopisma „Gyógyászat” poświęconego nowym prądom w medycynie. Między 1897 a 1908 rokiem analityk opublikował na jego łamach ponad sto krótkich artykułów⁶. Pod koniec XIX wieku młody lekarz praktykował w szpitalach przeznaczonych dla pacjentów chorych umysłowo oraz pochodzących z najniższych warstw społecznych⁷. Uwaga, jaką Ferenczi zwracał w tym okresie na społeczno-ekonomiczną sytuację leczonych jest widoczna w tekście poświęconym Rósie. Spojrzenie kierowane przez lekarza na pacjentkę nie kończy się na dostrzeżeniu społecznych trudów jej egzystencji, lecz podlega również dynamice afektywnej. Z jednej strony pacjentka zdaje się być w oczach Ferenczego uosobieniem degeneracji, z drugiej fascynują go jej ponadprzeciętna inteligencja i odwaga w przekraczaniu społecznych norm.

Obecny w artykule przyszłego psychoanalityka problem napięcia między represywnym a empatycznym stosunkiem do pacjentów ma swoją długą tradycję w pisarstwie psychiatrycznym, sięgającą co najmniej końca XVIII wieku. Jak zauważył Michel Foucault, wielka rewolucja psychiatryczna, której centralną postacią był Philippe Pinel, choć przekształciła więźnia w pacjenta, niewiele zmieniła dla społecznego statusu osoby zdiagnozowanej jako psychicznie zaburzona⁸. W tym kontekście filozof pisał:

⁶ Martin Stanton, *Sándor Ferenczi. Reconsidering active intervention* (London: Jason Aronson, 1991), 8–11.

⁷ Elke Mühlleitner, *Biographisches Lexikon der Psychoanalyse* (Tübingen: Edition Diskord, 1992), 96–99.

⁸ Michel Foucault, *Historia szaleństwa w dobie klasycyzmu*, tłum. Helena Kęszycza (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987), 430–431.

Jeśli istnieją społeczeństwa, gdzie funkcjonują wszystkie te gry wykluczeń, to mamy w nich do czynienia zawsze z kategorią jednostek, które są jednocześnie wykluczane z produkcji, rodziny, dyskursu i gry. Osobami tymi są (...) ci, których można nazwać szaleńcami⁹.

Szaleństwo w oczach Foucaulta jest zatem metonimią społecznych mechanizmów wykluczenia, które ogniskują się na jednostce uznanej za „nienormalną”. W tym kontekście autor *Nadzorować i karać* podkreśla:

Spółeczeństwo obywatelskie jest jak szaleństwo albo jak seksualność, które swego czasu nazwałem realnościami transakcyjnymi. Oznacza to po prostu, że rodzą się one zawsze w grze i w przestrzeni relacji między władzą a tym, co się jej wymyka, w pewnym sensie między rządzącymi a rządzonymi¹⁰.

Szaleństwo jest dla Foucaulta negatywem społeczeństwa – zniekształconym odbiciem jego instytucji, praktyk oraz norm. Traktując je jako figurę transakcyjną, co więcej osadzoną w konkretnym kontekście kulturowym, filozof wskazuje na jej tymczasowość. Szaleństwo, tak jak seksualność, istnieje zatem jedynie w ramach określonego systemu społecznego odpowiadającego za transmisję wiedzy, a także za reprodukcję władzy. Takie ujęcie skłoniło badacza do twierdzenia, że narodziny kliniki opierały się na podwójnym ruchu prowadzącym jednostkę od autoekspresji do stania się przedmiotem absolutnej obserwacji lekarza¹¹. Pacjent zakładu psychiatrycznego, choć oswobodzony z łańcuchów, zostaje uwikłany w narzucony mu stosunek do samego siebie, oparty na kategorii winy i wstydu¹².

Wbrew myśli Foucaulta warto zaryzykować twierdzenie, że dyskursywizacja seksualności nie musiała prowadzić do wzmocnienia systemu represji, lecz mogła również działać przeciwko władzy¹³. Taką intuicję wyraził Philippe Lejeune w artykule *Autobiographie et homosexualité en France au XIXe siècle* opublikowanym na łamach czasopisma „Romantisme”

⁹ Tenże, *Szaleństwo i społeczeństwo*, w: tegoż, *Filozofia, historia, polityka*, tłum. Damian Leszczyński, Lotar Rasiński (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000), 84.

¹⁰ Michel Foucault, *Narodziny biopolityki*, tłum. Michał Herer (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000), 295.

¹¹ Por. Katarzyna Czeczot, „Wiek nierozumu, wiek psychiatrii”, w: *Praktyki psychiatrii*, red. Katarzyna Czeczot (Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2018), 26–29. Więcej o kulturowej historii medycyny oraz rozwijaniu się metod i strategii opisu przypadków chorób – zob. *Medycyna*, red. Grzegorz Marzec (Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2018).

¹² Foucault, *Historia szaleństwa*, 447.

¹³ Więcej o gatunku *case study* oraz o możliwości jego wykorzystania w literaturoznawstwie pisze Ryszard Nycz – zob. Ryszard Nycz, „Antropologia literatury – kulturowa teoria literatury – poetyka doświadczenia”, *Teksty Drugie* 6 (2007): 34–50.

w 1987 roku¹⁴. Francuski literaturoznawca podejmuje w nim polemikę z autorem *Historii szaleństwa*, wskazując na język dziewiętnastowiecznej psychiatrii jako na przestrzeń stopniowego wykształcania się pola ekspresji dla szaleńców. Lejeune pyta o warunki możliwości zaistnienia autobiograficznych historii pacjentów, a także zastanawia się, jak głos wykluczonych – traktowanych jako zaburzeni i społecznie napiętnowani – ostatecznie wpłynął na dyskurs psychiatryczny¹⁵. W tym kontekście badacz szczególnie interesował proces stopniowego wplatania narracji autobiograficznej, powstającej najczęściej za namową lekarza, w teoretyczny dyskurs wczesnej seksuologii.

Poszukiwania pierwszych autobiografii osób homoseksualnych pozwoliły autorowi prześledzić zmiany zachodzące w języku dziewiętnastowiecznej psychiatrii. Lejeune pokazał, że ściśle wiązały się one z coraz częstszą praktyką wykorzystywania w literaturze medycznej tekstów z zakresu literatury dokumentu osobistego, które szczególną rolę odegrały w rozwoju gatunku opisu przypadku. Inaczej niż Foucault, wskazał on na kluczową rolę, jaką medycyna sądownicza i psychiatria odegrały w pojawieniu się mniejszościowego głosu wykluczonych. Co istotne, francuski badacz zwraca uwagę na poetykę cytatu dynamizującą opisy przypadków w drugiej połowie XIX wieku. Twierdzi bowiem, że pozostawienie pola wypowiedziom samych zainteresowanych przyczyniło się do liberalizacji dyskursu psychiatrycznego. Przekonuje też, że w drugiej połowie XIX wieku wraz z dążeniem psychiatrii do sklasyfikowania i opisania rodzajów nienormatywnego pragnienia seksualnego pojawią się autobiograficzne narracje autorstwa tych, którzy dotychczas byli traktowani wyłącznie jako chorzy i zdegenerowani¹⁶. Z czasem, jak zauważa, absolutny głos lekarza musiał ustąpić wypowiedziom jego pacjentów.

Artykuł Lejeune'a był ważnym – i całkowicie przeoczonym na polskim gruncie – głosem w dyskusji wokół polityki wyznania zainicjowanej przez autora *Historii szaleństwa*. Jeśli dla francuskiego filozofa powiązanie dyskursu psychiatrycznego z literaturą dokumentu osobistego dowodziło stopniowego rozszerzania się pola represywnej władzy, dla Lejeune'a wyznania „zdegenerowanych” ustanawiały początek emancypacji, między innymi homoseksualnej mniejszości. Kompromis między wejściem w pole wypowiedzialności („ja” w autobiografii) a dyskursywizacją własnego doświadczenia (narracja psychiatry towarzysząca świadectwu pacjenta) Lejeune postrzega nie jako stratę, lecz szansę na zmianę społecznej świadomości wobec osób o nienormatywnej tożsamości psychoseksualnej. Taka perspektywa okazać się może szczególnie interesująca, jeśli przyjąć ją w analizie wczesnego opisu przypadku autorstwa węgierskiego psychoanalityka.

¹⁴ Przekład w niniejszym numerze.

¹⁵ Por. William Labov, Joshua Waletzky, „Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience”, *Journal of Narrative and Life History* 7 (1997), 1–4: 3–38.

¹⁶ Lejeune, „Autobiographie et homosexualité”, 79–82.

Medycyna między opresją a autobiografią

Ferenczi oparł opis przypadku Rósy K. na analizie jej autobiografii napisanej na jego prośbę. Praca analityka nad tekstem w tym wypadku nie polegała na opracowywaniu notatek ze spotkań z pacjentką, lecz interpretowaniu narracji przedstawionej mu przez samą zainteresowaną. Koncentrując się na spisanej przez Rósę historii jej dzieciństwa i młodości, Ferenczi wykorzystał narrację autobiograficzną do rekonstrukcji biografii kobiety. Klasyczny opis przypadku w jego ujęciu wykazuje wiele cech wspólnych ze zwykłą biografią, a także z patografią¹⁷.

Fascynacja wielkimi twórcami skłaniała dziewiętnastowiecznych lekarzy do namysłu nad związkiem choroby psychicznej z kreatywnością. Powstające w XIX wieku patografie upowszechniły porównanie natchnienia do napadu choroby psychicznej¹⁸. Ich autorzy poszukiwali oznak nienormalnych reakcji i zachowań u wybitnych twórców, szczególnie chętnie sięgając do dzienników, korespondencji i autobiografii. Badając psychologiczne uwarunkowania geniuszu, ostatecznie doprowadzili oni do zatarcia granic między opisem przypadku „zwykłego” pacjenta a biografizującą narracją o wybitnej jednostce¹⁹. W drugiej połowie XIX wieku rozważaniom na temat seksualnych perwersji coraz częściej towarzyszyła też refleksja o literaturze. W uwagach poświęconych masochizmowi Richard von Krafft-Ebing powoływał się nie tylko na patografie Rousseau czy Baudelaire’a, lecz także na literacką twórczość Leopolda von Sacher-Masocha²⁰. W *Psychopathia sexualis* autor wielokrotnie podkreślał, jak ważną metodą poznawczą było dla niego „śledzenie wątków masochistycznych w literaturze pięknej”²¹.

Wiele fragmentów *Homosexualitas Feminina* w większym stopniu przypomina opisy przypadków pochodzące z pierwszej połowy XIX wieku niż z dekady wieku następnego. Ferenczi wyraźnie patologizuje ciało kobiety, kiedy pisze:

Spośród tak zwanych oznak degeneracji ciała (...) na plan pierwszy wysuwa się gotycko wyżłobione podniebienie przednie, nadmiernie wysunięta żuchwa (*prognathia*), zbyt duże uzębienie w stosunku do rozmiaru szczęki oraz dwa symetrycznie ułożone,

¹⁷ Więcej na ten temat piszę w artykule „Analityk jako pisarz i biograf. Psychograficzna twórczość Izzydora Sadgera a psychoanaliza literatury”, *Teksty Drugie* 1 (2019): 402–420.

¹⁸ Alina Kowalczykowa, *Ciemne drogi szaleństwa* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1978), 14.

¹⁹ Anita Całek, *Biografia naukowa. Od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013), 81.

²⁰ Richard von Krafft-Ebing, „Psychopathia Sexualis”, tłum. Marek Chojnacki, *Schulz Forum* 7 (2016): 142.

²¹ Tamże, 141.

plackowate odbarwienia skóry poniżej żeber. Twarz jest w znacznej mierze szpetna, co więcej, odstręczająca²².

Fizyczność Rósy wywołuje u niego wstręt będący jednocześnie afektem wytrącającym lekarza z pozycji obiektywnego reprezentanta władzy psychiatrycznej. Fragment ten łudzaco przypomina inny opis przypadku, tym razem autorstwa polskiego psychiatry Jana E. Ossakowskiego, pochodzący z 1851 roku i poświęcony młodej kobiecie cierpiącej na manię religijną objawiającą się „lubieżnymi pokuszeniami”. Autor przedstawia pacjentkę następująco:

Zofia Krzystofska, 21 lat wieku licząca, służąca niezamężna, krępej i krzepkiej budowy ciała, wzrostu małego, twarzy pełnej, czerwonej, wyrazem nieprzyjemnym, w pół dzikim nacechowanej, ze wzrokiem błędnym niepewnym i grubymi ustami²³.

Podobnie jak w przypadku Rósy, psychiczna choroba Zofii pozostawia ślady w ciele kobiety. Jej symptomem są odstręczająco grube usta oraz nieestetyczna, czerwona twarz. Chociaż tekst Ferenczego powstał już po opublikowaniu *Psychopathia Sexualis* Ebinga, a także przełomowego *Was muss das Volk vom dritten Geschlecht wissen!*²⁴ Magnusa Hirschfelda, sposób, w jaki lekarz opisuje ciało pacjentki, oddala go od nowych prądów rozwijających się w medycynie niemiecko- i anglojęzycznej pod koniec XIX wieku. Claude Lorin zauważył, że tekst Ferenczego wpisywał się w konserwatywny język węgierskiej psychiatrii²⁵. Sądzę jednak, że podejście przyszłego psychoanalityka do pacjentki w *Homosexualitas Feminina* przekraczało przyjęte modele pisarstwa medycznego, co może ujawnić bliższe przyjrzenie się prowadzonej przez niego narracji.

Kobieta w psychiatrycznym imago

Tekst *Homosexualitas Feminina* dzieli się na dwie główne części. W pierwszej czytelnicy mają do czynienia z interpretacją przedstawioną przez lekarza-analityka, w drugiej zaś ze stawianym przez niego pytaniem o rolę, jaką instytucje medyczne i prawne mają do odegrania wobec osób takich jak Rósa. Jeśli Ferenczi rekonstruuje historię kobiety na podstawie tekstu autobiograficznego, jego praca bliska jest zadaniom stojącym przed biografem tworzącym obraz opisywanej postaci z fragmentarycznych zapisków intymnych. W przypadku

²² Ferenczi, „Homosexualitas Feminina”. Przekład w niniejszym numerze, 45.

²³ Jan E. Ossakowski, „Monomania religiosa”, w: *Praktyki psychiatrii*, 151.

²⁴ Magnus Hirschfeld, *Was muss das Volk vom dritten Geschlecht wissen!* (Leipzig: Max Spohr Verlag, 1901).

²⁵ Claude Lorin, *Le jeune Ferenczi. Premiers écrits: 1899–1906* (Paris: Aubier Montaigne, 1983), 210–211.

autobiografii jednak – inaczej niż przy analizie dziennika intymnego – biograf ma przed sobą już dopracowany portret, który nie tylko pokazuje jak autorka postrzega samą siebie, lecz także jak chce być widziana przez innych. Ferenczi, rezygnując z cytowania i polemizowania z tekstem Rósy, w *Homosexualitas Feminina* przyjmuje obraz pacjentki zgodny z przedstawionym przez nią w autobiografii.

W tekście lekarz nie raz podkreśla, że nomadyczny charakter życia Rósy nie wynika z jej decyzji bądź, że jest efektem „dewiacji” uniemożliwiającej tworzenie stabilnych więzi, ale ze społecznego wykluczenia motywowanego nienawiścią do takich „niefortunnnych stworzeń” jak ona – odrzucenia, którego doświadczyła już jako młoda dziewczyna wypędzona z domu rodzinnego. Autor koncentruje się na historii odysei Rósy oraz na jej kolejnych przystankach wyznaczanych przez „schronisko dla biednych, więzienie, areszt dla włóczęgów, zakład psychiatryczny”. W większym stopniu interesuje go zatem społeczny wymiar życia kobiety niż jej homoseksualność, której miał dotyczyć przecież jego artykuł. Powyższemu zagadnieniu Ferenczi poświęca jedynie akapit, w którym skłania się do uznania pragnień Rósy za przykład inwersji wrodzonej. Nie stara się jednak pogłębić tej interpretacji. Twierdzi bowiem, że „wyrastająca jak grzyby po deszczu literatura «naukowa» poświęcona perwersjom seksualnym (...) zadbała już o to, by lekarze byli rozeznani w każdym szczególe tego działu psychopatologii”²⁶. Stwierdzenie to nie jest dowodem skromności młodego neurologa, lecz pełnym ironii spostrzeżeniem, że publikowanie rozpraw na temat homoseksualności dostarcza autorom oraz ich wydawcom pokaźnych zysków, a także przyćmiewa badania w „o wiele bardziej znaczących obszarach nauk medycznych”²⁷.

W artykule Ferenczi nie szuka zatem źródeł nienormatywnej seksualności Rósy i nie dąży do rozwikłania „tajemnicy” homoseksualności; nie stara się również wytłumaczyć nienormatywnej ekspresji płciowej pacjentki. Niemniej jej męskość wyraźnie go interesuje. Autor zwraca uwagę na specyficzny, ciężki chód kobiety i podkreśla: „mimo że miała na sobie damski strój, została aresztowana za to, że wyglądała na przebranego mężczyznę”. Bardziej przekonująca w roli mężczyzny, Rósa przykuwa uwagę analityka. Ferenczi w żadnym miejscu tekstu nie podważa jej prawa do noszenia się „po męsku” bądź dążenia do przyjęcia społecznej roli mężczyzny. Nie jest ona dla niego przykładem zmaskulinizowanej kobiety lub „fałszywego” mężczyzny. Traktując jej autobiografię jako dystopijną historię życia Róberta, lekarz przekształca swój opis przypadku w opowiadanie o życiu homoseksualnej osoby, siebie stawiając w roli narratora, Rósę zaś w roli bohaterki. Niewpisujące się w społeczną normę oscylowanie pacjentki między męskością a kobiecością oraz jej wola zajęcia miejsca symbolicznie

²⁶ Ferenczi, „Homosexualitas Feminina”, 43.

²⁷ Tamże.

przynależnego mężczyznom w tekście staje się dla psychoanalityka lustrem zmuszającym go do spojrzenia na siebie w innym świetle. Zawieszona między kobietą męskością a homoseksualnym pragnieniem Rósa/Róbert uosabia kobietę „faliczną”, która skutecznie przekracza ograniczenia projektowane na obie płcie.

W drugiej części tekstu analityk wykorzystuje opis przypadku do wyrażenia konieczności większego zaangażowania ludzi nauki w poprawę losu osób homoseksualnych. Podkreślając, że Rósa nie jest odosobnionym przypadkiem, autor zwraca uwagę, że to po stronie społeczeństwa, przede wszystkim zaś reprezentantów instytucji medycznych, leży odpowiedzialność za los jego pacjentki i jej podobnych. To rolą lekarzy, jak również sędziów, jest wskazanie im miejsca, gdzie mogliby „korzystać z dość szerokiej swobody”, a także być w mniejszym stopniu narażonymi na „złą wolę i upokorzenie ze strony innych ludzi”²⁸.

Mimo empatii do pacjentki w *Homosexualitas Feminina* Ferenczi czerpie z języka ewolucjonistycznego. Łatwo dostrzec, że autor skłania się do uznania Rósy za reprezentantkę gorszego gatunku, który sam doprowadzi się ostatecznie do unicestwienia. Co jednak istotne, Ferenczi rezygnuje z łączenia homoseksualności z degeneracją. Wykorzystane przez niego sformułowanie *survival of the fittest* nie zostaje odniesione do nienormatywnej tożsamości psychoseksualnej Rósy, lecz do jej „dewiacji”, której lekarz doszukuje się w chwiejności emocjonalnej Róberta wpływającej na jego nieobliczalność, nie zaś w upodobaniu kobiety do osób tej samej płci. Ponadto, podkreślając, że „o homoseksualizmie natomiast decyduje (...) typ kontaktów intymnych, które są najmniej przydatne do utrzymania gatunku”, autor, choć w przewrotny sposób, wskazuje na dynamikę nienormatywnego pragnienia, którego (bez) płodność określa strategia wymykania się represywnym mechanizmom społecznej reprodukcji²⁹. W tym kontekście szczególnie istotne są słowa, którymi analityk kończy opowieść o Rósie. Zauważa bowiem, że jeśli natura „troszczy się o selekcję”, to nie w gestii ludzi leży decydowanie o życiu jednostek „zdegenerowanych”. Zadaniem lekarza, według Ferencziego, pozostaje rezygnacja z transmisji klinicznego spojrzenia na rzecz wołania o społeczną troskę, która może realnie wpłynąć na poprawę losu wykluczonych.

Ferencziego (auto)biografie

Intuicję zawartą w zakończeniu *Homosexualitas Feminina* Ferenczi rozwinął w kolejnym artykule pod tytułem *Sexualis àtméneti fokuzatukról*³⁰ opublikowanym na łamach „Gyógyászatu”

²⁸ Tamże, 45.

²⁹ Por. José Esteban Muñoz, *Cruising Utopia. The Then and There of Queer Futurity* (New York: New York University Press, 2009).

³⁰ Sándor Ferenczi, „Sexualis àtméneti fokuzatukról”, *Gyógyászati* 19 (1906): 310–314.

w 1906 roku. Rezygnując z formy opisu przypadku, analityk z zaangażowaniem apelował do węgierskich środowisk medycznych o wspieranie emancypacyjnego ruchu homoseksualnej mniejszości oraz o przyłączenie się do walki o zniesienie restrykcyjnego prawa obowiązującego w krajach niemieckojęzycznych na mocy kodeksu karnego z 1871 roku. Dwa lata później Ferenczi dołączył do ruchu psychoanalitycznego. Jego zainteresowania w dalszym ciągu będą krążyć wokół problematyki homoseksualności. W artykule *Über die Rolle der Homosexualität in der Pathogenese der Paranoia*³¹ z 1911 roku autor powraca do klasycznego modelu opisu przypadku, w którym analizuje sytuacje czterech homoseksualnych pacjentów, po to, aby dowieść związku zachodzącego między wypieraniem nienormalnej seksualności a paranoją. Pomysł ten narodził się we Włoszech latem 1910 roku w trakcie wspólnej pracy z Freudem nad pamiętnikami Daniela Paula Schrebera. Materiałem źródłowym dla obu lekarzy pozostawał wówczas wyłącznie tekst autobiograficzny. Warto zauważyć, że badanie przypadku niemieckiego sędziego zbiegło się z autoanalizą Ferenczego prowadzoną częściowo w korespondencji z twórcą psychoanalizy.

Choć tekst z 1911 roku również wykazuje elementy dyskursu zaangażowanego – charakterystycznego dla wczesnych „manifestacyjnych” pism lekarza, w których podkreślał on wpływ uprzedzeń wobec osób homoseksualnych na rozwijanie się u nich psychicznych schorzeń – w *Über die Rolle der Homosexualität* próżno szukać fragmentów otwarcie autobiograficznych. Jeśli język Ferenczego, w większym stopniu niż w czasie współpracy z „Gyógyászatem”, przybiera w tym okresie charakter obiektywnego głosu lekarza (wyłączniego podmiotu interpretacji), listy wysyłane do Freuda na przełomie września i grudnia 1910 roku pokazują, do jakiego stopnia praca nad tekstem poświęconym Schreberowi zdominowana była przez afektywną relację analizowanego i jego psychoanalityka³². W listach słanych do Wiednia między 28 września a 12 października węgierski analityk pisał o uczuciach do Freuda, z których zdał sobie sprawę w czasie wspólnego pobytu we Włoszech.

Korespondencja Ferenczego z tego okresu, potraktowana jako negatyw jego pism analitycznych, inaczej niż chciał Lejeune, wskazuje na proces stopniowego zanikania wymiaru osobistego w tekstach naukowych lekarza, któremu paradoksalnie towarzyszą postępy w autoanalizie. Rosnąca obiektywizacja jego języka silnie kontrastuje z fragmentami szkiców autobiograficznych, które odnajdujemy w listach z Freudem. Dołączając do ruchu psychoanalitycznego, Ferenczi rezygnuje zarówno z pisarstwa zaangażowanego w stylu Hirschfelda, jak i z autobiografizującego języka, rozwijanego przez Ulrichsa. Przemiany, jakim podlegał

³¹ Tenze, „Über die Rolle der Homosexualität in der Pathogenese der Paranoia”, *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschung* 3 (1911), 1: 101–119.

³² Zob. Sigmund Freud, Sándor Ferenczi, *Correspondance 1908–1914*, red. Eva Brabant, Ernst Falzeder, Patrizia Giamper-Deutsch (Paris: Calmann-Lévy, 1992), 224–255.

dyskurs psychiatryczny w drugiej połowie XIX wieku dzięki włączaniu do niego prywatnych dokumentów pacjentów, na początku wieku XX nie popchnęły węgierskiego analityka do eksperymentowania z autobiografią w jego własnych pismach. Taka decyzja wymusiłaby bowiem konieczność sproblematyzowania osobistej sytuacji lekarza. Im częściej Ferenczi będzie się poświęcał analizowaniu własnego pragnienia do osób tej samej płci, tym mniej miejsca pozostawi temu, co autobiograficzne w pisanych przez siebie tekstach naukowych.

Bibliografia

- Catek, Anita. *Biografia naukowa. Od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013.
- Ferenczi, Sándor. „Homosexualitas Feminina”. *Gyógyászat* 11 (1902): 167–168.
- Ferenczi, Sándor. „Sexualis átmeneti fokuzatukról”. *Gyógyászat* 19 (1906): 310–314.
- Ferenczi, Sándor. „Über die Rolle der Homosexualität in der Pathogenese der Paranoia”. *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschung* 3 (1911), 1: 101–119.
- Foucault, Michel. *Historia szaleństwa w dobie klasycyzmu*. Tłum. Helena Kęszycka. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987.
- Foucault, Michel. *Narodziny biopolityki*. Tłum. Michał Herer. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- Foucault, Michel. „Szaleństwo i społeczeństwo”. W: tegoż, *Filozofia, historia, polityka*. Tłum. Damian Leszczyński, Lotar Rasiński, 78–99. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- Foucault, Michel. „Wola wiedzy”. W: tegoż, *Historia seksualności*. Tłum. Tadeusz Komendant, 11–109. Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2010.
- Freud, Sigmund, Sándor Ferenczi. *Correspondance 1908–1914*. Red. Eva Brabant, Ernst Falzeder, Patrizia Giamper-Deutsch. Paris: Calmann-Lévy, 1992.
- Gilman, Sander L. „Black bodies, white bodies. Toward an iconography of female sexuality in late nineteenth-century art, medicine, and literature”. *Critical Inquiry* 12 (1985), 1: 204–242.
- Hirschfeld, Magnus. *Was muss das Volk vom dritten Geschlecht wissen!* Leipzig: Max Spohr Verlag, 1901.
- Kowalczykova, Alina. *Ciemne drogi szaleństwa*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1978.
- Krafft-Ebing, Richard. „Psychopathia Sexualis”. Tłum. Marek Chojnacki. *Schulz Forum* 7 (2016): 121–155.
- Labov, William, Joshua Waletzky. „Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience”. *Journal of Narrative and Life History* 7 (1997), 1–4: 3–38.
- Lejeune, Philippe. „Autobiographie et homosexualité en France au XIXe siècle”. *Romantisme* 52 (1987): 79–94.
- Medycyna*, red. Grzegorz Marzec. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2018.

- Mühlleitner, Elke. *Biographisches Lexikon der Psychoanalyse*. Tübingen: Edition Diskord, 1992.
- Muñoz, José Esteban. *Cruising Utopia. The Then and There of Queer Futurity*. New York: New York University Press, 2009.
- Nycz, Ryszard. „Antropologia literatury – kulturowa teoria literatury – poetyka doświadczenia”. *Teksty Drugie* 6 (2007): 34–50.
- Praktyki psychiatrii*, red. Katarzyna Czeżot. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2018.
- Stanton, Martin. *Sándor Ferenczi. Reconsidering active interventions*. London: Jason Aronson, 1991.
- Więckiewicz, Agnieszka. „Analityk jako pisarz i biograf. Psychograficzna twórczość Izydora Sadgera a psychoanaliza literatury”. *Teksty Drugie* 1 (2019): 402–420.
- Wolański, Krzysztof. *Sędzia Schreber. Bóg, nerwy i psychoanaliza*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2012.

The case study as autobiography? Sándor Ferenczi's early psychoanalysis

Summary

This article discusses the early theoretical works of the Hungarian psychoanalyst and a close disciple of Sigmund Freud, Sándor Ferenczi. This study offers an interpretation of his short case study *Homosexualitas Feminina*, published in 1902, concentrating on the analyst's narrative and stylistic strategies before he met the founder of psychoanalysis. The article is devoted to the analysis of a popular medical genre – the case study – which is seen in the light of its relation to life-writing literature. Rather than follow Michel Foucault's deconstructive scheme of interpretation, I offer a more affirmative reading of the case study of Rosa K. and thus seek to understand Ferenczi's early work through the impact of life-writing genres, such as biography and autobiography, on psychiatric discourse at the turn of the twentieth century.

Keywords

psychoanalysis, case study, Sándor Ferenczi, autobiography, pathography

Translated by Agnieszka Więckiewicz

PROSIMY O CYTOWANIE TEGO ARTYKUŁU JAKO:

Agnieszka Więckiewicz, „Opis przypadku jako (auto)biografia? Wczesna psychoanaliza Sándora Ferenczego”, *Autobiografia. Literatura. Kultura. Media* 2 (2019), 13: 47–58. DOI: 10.18276/AU.2019.2.13-06